

แนวความคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับที่อยู่อาศัย

การศึกษาเรื่องที่อยู่อาศัย เป็นการหาความรู้ ทำความเข้าใจ และ ให้คำอธิบายเกี่ยวกับ เรื่อง สถานที่บริเวณ พื้นที่ บ้าน สิ่งปลูกสร้าง และ การใช้สอยสถานที่ ที่มนุษย์เราใช้เป็นที่พักและดำรงชีวิตร่วมกับ ครอบครัว ทั้งในการพักผ่อนหลับนอน และการอยู่อาศัย ใช้ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของครอบครัว ไปจนกระทั่งถึง การทำมาหากินเลี้ยงชีวิตด้วย โดยที่ “ วิชาการเกี่ยวกับบ้าน มีบริบทที่กว้างขวางและลึกซึ้ง เกี่ยวพันกับสิ่งต่าง ๆ มากมาย ”¹ เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิต ความต้องการของบุคคล ความเป็นไปของสังคม ค่านิยม คุณค่า ความงาม สภาพแวดล้อม และสิ่งต่างๆที่สร้างสรรค์ขึ้นมา เพื่อตอบสนองการใช้สอยบ้านให้เป็นที่อยู่อาศัยอย่างเหมาะสม จึงควรที่จะศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยให้กว้างขวางและลึกซึ้ง ครอบคลุมความหมายของคำว่าบ้าน

บ้าน ในความหมายกว้าง² เป็นสถานที่ดำรงชีวิต ที่มีความสัมพันธ์กับการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ไม่จำเป็นต้องเป็นเพียงที่พักผ่อนหลับนอนหลังจากเลิกทำงานแล้วเท่านั้น แล้วการที่มนุษย์จะสร้างบ้านเป็นที่พักถาวรหรือไม่ ก็ขึ้นอยู่กับ ลักษณะการทำมาหากินเลี้ยงชีพตามสภาพของสิ่งแวดล้อม ความรู้ ความสามารถในการสร้าง เครื่องมือเครื่องใช้ของแต่ละสังคม และวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัยนั้น ๆ

ที่พักอาศัย อันหมายถึงบ้าน จึงมีรายละเอียดต่างกัน ตามความสัมพันธ์สอดคล้องกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพของบุคคลที่ต่างกันตามฐานะและกิจการงาน

สำหรับคนในชนบท ปัจจุบันแม้ยังมีอาชีพเกษตรกรรมเป็นส่วนใหญ่ แต่เน้นการปลูกเพื่อขายมากกว่า บริโภคเอง พืชไร่และพืชสินค้าต่าง ๆ ทำการผลิตนอกเรือนบ้าน บ้านเรือนมีไว้เพื่อ การพักผ่อนหลับนอนในตอน กลางคืนเป็นสำคัญ รูปทรงและการจัดบริเวณใช้สอยในบ้านยังคงรักษารูปแบบดั้งเดิมไว้ได้ถ้าต้องการ บริเวณ รอบๆ บ้านจึงนับเป็นส่วนหนึ่งของที่อยู่อาศัยบางบ้านที่มีกิจกรรมใหม่เพิ่มขึ้น เช่น มีโอกาสค้าขายสินค้า และให้ บริการแก่ผู้สัญจรตามเส้นทางคมนาคม บ้านเรือนก็เปลี่ยนไปตามความจำเป็นให้เหมาะสมกับกิจกรรมใหม่ ทำเป็น โรงเรือน ห้องแถว ชายของและให้บริการ พร้อมทั้งเป็นที่พักผ่อนหลับนอนของเจ้าของบ้านด้วย บ้านที่ผู้อยู่อาศัย มีอาชีพรับจ้างทำงานนอกบ้าน หรือรับราชการกินเงินเดือนที่ ต้องอยู่ ในชนบทก็มีความจำเป็นในการใช้บ้านเรือน เปลี่ยนไปเช่นกัน ความหลากหลายของลักษณะบ้านตามเงื่อนไขของการทำมาหากินเลี้ยงชีพอันแตกต่างกัน มีปัจจัย อื่นเป็นตัวกำหนดด้วย ดังนี้³

¹ มณฑล จูดาดี . บ้านไทย (กทม : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2540) สารบัญหน้า 2

² พิทยา สายสุ . บริบททางสังคม ใน บ้านไทย (กทม : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2540) หน้า 25

³ เรียงเดี่ยวกัน หน้า 31-47

1. ภูมิประเทศและภูมิอากาศ : บ้านในที่ราบลุ่มน้ำท่วมถึง จึงยกพื้นมีได้ถุนสูง แต่เมื่ออยู่ในที่ดอน น้ำท่วมไม่ถึงจึงไม่จำเป็นต้องมีได้ถุน ถ้าอยู่ริมน้ำก็มักจะทำบ้าน เป็นเรือนแพ ถ้าอยู่ริมทะเลก็ จะสร้างบ้านไม้ใช้วัสดุที่ผุ กร่อนง่ายจากความเค็ม ถ้าอยู่ในเส้นทางของพายุต้องมีวิธีป้องกัน ขึ้นอยู่กับปัจจัยประยุกตวิทยาของสังคมนั้น
2. ประยุกตวิทยาและเทคโนโลยี คือความสามารถในการสร้างเครื่องมือและวิธีการของคนในสังคม ถ้ามีเครื่องมือ และวิธีการที่มีประสิทธิภาพสูง จะสามารถสร้างบ้าน ควบคุมและคัดแปลงสภาพแวดล้อมได้มากขึ้น
3. ทรัพยากร : วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างบ้าน ส่วนใหญ่นำมาจากวัสดุธรรมชาติในท้องถิ่น แต่ไม่ได้จำกัดอยู่เพียง วัสดุท้องถิ่นเท่านั้น ยังขึ้นอยู่กับ วิธีการเสาะหาและลำเลียงวัสดุจากแหล่งอื่น หรือการซื้อขายแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น และ ไม่ใช่แค่วัสดุธรรมชาติ แต่อาจสร้างวัสดุสังเคราะห์ได้จากความสามารถทางประยุกตวิทยา
4. ระบบเศรษฐกิจ : ทรัพยากรสำหรับการสร้างบ้านมีมากหรือน้อย ขึ้นอยู่กับระบบการผลิต จ่ายแจก และการ บริโภคของระบบเศรษฐกิจที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งทำให้มีความสามารถสร้างบ้านได้พิเศษเหนือบุคคลหรือสังคมที่มี กำลังอำนาจทางเศรษฐกิจน้อยกว่า
5. ฐานะทางสังคม : บุคคลที่มีฐานะทางสังคมอาจกำหนดด้วยชาติกำเนิด ความสามารถทางสติปัญญา อำนาจ การปกครอง จะใช้อุปกรณ์ประกอบการดำรงชีวิตที่ต่าง ๆ กันไป รวมถึงการใช้ลักษณะของบ้าน เพื่อแสดงฐานะ ทางสังคมของตนและยืนยันฐานะที่สูงกว่าของตน
6. อำนาจการบริหารปกครอง สามารถบังคับกำหนดลักษณะบ้านเรือนที่บุคคลจะสร้างได้ เช่น พระราชบัญญัติ หรือ เทศบัญญัติการก่อสร้าง ข้อบังคับเกี่ยวกับการก่อสร้างในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นต้น
7. ความเชื่อ ค่านิยม และอุดมการณ์ เป็นตัวกำหนดรูปลักษณะของบ้านเรือนได้ ทั้งในสมัยอดีต และปัจจุบัน ด้วยความรู้สึกนึกคิดในบางสิ่งที่มีค่า สำหรับผู้ที่ยึดถือ ซึ่งมีเสรีภาพกระทำการในสิ่งที่ตัวเองเห็นชอบและต้องการ
8. โอกาสที่จะเปลี่ยนแปลงพัฒนา ซึ่งอาศัยความสามารถคิดประดิษฐ์สิ่งใหม่ หรือ โอกาสรับเอาสิ่งใหม่ ที่ผู้อื่น คิดทำไว้มานำใช้ ย่อมทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในลักษณะของอาคารบ้านเรือนได้ เมื่อได้ติดต่อกับผู้คนและสังคม ภายนอก มีโอกาสได้รับทั้งวัสดุและวิธีการแปลกใหม่ รวมถึงการพัฒนาเพราะอุตสาหกรรมที่ทำให้มีวัสดุให้ใช้กัน ได้ อย่างแพร่หลาย

ปัจจัยทั้งหมดที่กล่าวมา เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน โดยที่ภูมิประเทศและภูมิอากาศ น่าจะเป็นปัจจัยสำคัญ อันดับแรก โดยมีปัจจัยอื่นมีบทบาทร่วมกำหนดด้วยเสมอ ทั้งประยุกตวิทยาและทรัพยากร นอกจากนั้น กำลังทางเศรษฐกิจ ฐานะทางสังคมและอำนาจการบริหารปกครองของบุคคลที่เป็นเจ้าของบ้านหรือเกี่ยวข้องกับเจ้าของบ้าน ย่อมมีผลต่อลีลาการดำเนินชีวิต และการกำหนดลักษณะบ้านเรือน โดยมีความเชื่อ ค่านิยมและอุดมการณ์ เป็นตัวกำหนดสำคัญอีกชั้นหนึ่ง และ คลี่คลายไปตามโอกาสของ การเปลี่ยนแปลงและพัฒนา ในชีวิตของบุคคล และสังคมนั้น

ความเป็นไปของบ้านหรือที่อยู่อาศัย อันเนื่องมาจากปัจจัยต่าง ๆ ที่กำหนดนี้ ถ้าเราย้อนหลังกลับไปดูให้เห็นความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการตามลำดับ เราก็จะจับประเด็นสำคัญในปัจจัยต่าง ๆ ที่หลากหลายเหล่านี้ที่เกี่ยวข้องกับบ้านหรือที่อยู่อาศัยที่เราสนใจได้ชัดเจนมากขึ้น ดังนั้น เราจึงจะได้พิจารณาย้อนหลังกลับไปดูเรื่องราวในอดีตที่ผ่านมา ที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบของบ้านและพัฒนาการของที่อยู่อาศัยในบ้านเมืองเรา อันมีผลต่อที่อยู่อาศัยในชนบทด้วย

หนังสือเรื่อง “แบบแผนบ้านเรือนในสยาม” ซึ่งเป็นหนังสือที่ให้ภาพรวมวิวัฒนาการบ้านเรือนไทยโบราณ ได้กล่าวถึง รูปแบบบ้านเรือนไทย⁴ ว่ามีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงเพื่อความเหมาะสมกับสภาพความเป็นจริง ของสังคมในแต่ละยุคสมัยตลอดมา ตั้งแต่สมัยโบราณ

ก่อนพุทธศตวรรษที่ 18 ไม่ปรากฏว่ามีประจักษ์พยาน แต่เท่าที่ประมวลหลักฐานอย่างหยาบๆ ดูแล้ว เข้าใจว่า บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของผู้คนในดินแดนแหลมทอง โดยเฉพาะในแถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา คงจะอาศัยอยู่ในเรือนเสาสูง หลังคามุงแฝกกับหญ้าคา

สมัยต่อมา การก่อสร้างบ้านเรือนของคนไทย ไม่ว่าจะเป็นที่อาณาจักรสุโขทัย เชียงใหม่ อโยธยา หรือ สุพรรณภูมิ คงเรือนไม้เป็นพื้น มีหลักฐานว่าพระราชมนต์เขียรในวังหลวง หรือวังหน้าก็ตามเป็นไม้ จนถึงอยุธยา ตอนปลายตั้งแต่ปลายสมัยพระนารายณ์เป็นต้น หรืออาจจะหลังรัชกาลนั้นเล็กน้อย มีการสร้างอาคารสองชั้นก่อตึกเป็นกุฎีสงฆ์ ส่วนบ้านเรือนของชาวอยุธยาโดยเฉพาะผู้มีบรรดาศักดิ์ และขุนนางผู้ใหญ่ที่สำคัญก็น่าจะมีการก่อสร้างเป็นตึกอยู่บ้าง และภาพรวมโดยทั่วไป แม้จะมีคฤหาสน์บ้านช่องเป็นตึกอยู่กันอย่างอิครฐาน บ่าวไพร่ก็คงค้าข้าวซ้อมมือด้วยครกไม้อยู่เช่นเดิมตรงลานบ้านกลางแจ้ง ตามลักษณะการใช้สอยพื้นที่ดำเนินชีวิตตามลักษณะภูมิอากาศ-ภูมิประเทศสำหรับผู้คนโดยส่วนใหญ่

แม้กระทั่ง เมื่อประมาณ 40 กว่าปี ก่อนหน้านี้ มีเรื่องราวจากหลักฐานการทำวิจัย ของ อาจารย์คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย⁵ ในตอนนั้น พบว่า คนในระดับบ่าวไพร่คือชาวนา ยังคงสร้างที่อยู่อาศัยด้วย “ ความสามารถที่เกิดขึ้นจากความจำเป็นและสิ่งแวดล้อม ซึ่งเคยปฏิบัติกันมาแต่โบราณ คือ สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ ที่จำเป็น เช่น บ้าน กระถ่อม ยุ้งฉาง เป็นอาคารชั่วคราว ส่วนมากทำไปอย่างง่าย ๆ ด้วยวัสดุที่ไม่ถาวรนัก และมีขนาดไม่ใหญ่โต สำเร็จได้ด้วยควมรุ่มรอบตัวที่มีอยู่ หรือ ถ่ายทอดกันต่อ ๆ มา ตั้งแต่บรรพบุรุษ ”

⁴ น. ๓ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม พิมพ์ครั้งที่ 2 (กทม : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ , 2532) หน้า 5-9

⁵ หม่อมเจ้า ไชยชยากร วรวรรณ และคณะอื่น ๆ , รายงานการวิจัยบ้านชาวนาที่พระราชอาณาจักร (พระนคร : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2494-2495) หน้า 5

ย้อนกลับไปในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์⁶ บ้านเรือนของผู้คนในสมัยนั้นเป็นเรือนมุงหลังคาแผ่นไม้ ปลูกง่าย ๆ แบบเรือนฝาสำหรับวัดและ บ้านเมืองยังมีศึกสงครามผู้คนระส่ำระสาย เศรษฐกิจยังไม่ดี สังเกตพบพื้นในบ้านยังเป็นฟากหรือขัดและด้วยซ้ำไป ฤๅษณ์เดิมของเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ซึ่งต่อมาเมื่อพระองค์ครองราชย์แล้ว ได้อุทิศให้เป็นหอไตรวัดระฆัง ปลูกเป็นเรือนฝาปะกน ใต้ถุนสูง สามหลังแฝด

ต่อมาเมื่อคนจีนมาตั้งบ้านเรือนค้าขายในหมู่ที่อยู่สมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์ที่ตลาดน้อย คนจีนร่ำรวยหรือเป็นขุนนางมีบรรดาศักดิ์ จะสั่งช่างมาจากเมืองจีน สร้างบ้านแบบเศรษฐกิจจีน มีเครื่องบนหลังคา และแกะสลักเป็นลวดลายอย่างหรูหรา กระเบื้องมุงก็ใช้กระเบื้องรางแบบจีน อาคารก่อสร้างแบบศิลปะจีน ซึ่งก่อเป็นตึกมีทั้งชั้นเดียวและสองชั้น จะปรับพื้นด้วยดินคากแดดเอามาเรียงเป็นก้อน ๆ ทูบให้เบียดประชิดกันก่อผนังด้วยดินเหนียวผสมฟางสับเป็นก้อน ๆ เอาไม้เป็นท่อนขนาดใหญ่ทำซื่อและจั่ว , จันทัน ปลูกด้วยไม้ท่อนขนาดเล็กยาว จากนั้นเอาดินปั้นเป็นแผ่นไปวางกรุทับบนหลังคาแล้วเอาไม้ทำหลังคามุงหญ้าอีกค่อหนึ่ง

บ้านแบบจีน⁷ ในสมัยรัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 4 ซึ่งก่อสร้างโดย ช่างจีนซึ่งมีความรู้ทางงานก่ออิฐถือปูน เป็นโครงสร้างชนิดผนังรับน้ำหนัก วัสดุก่อสร้างหลักเป็นอิฐก้อนใหญ่ ก่อผนังหนาฉาบปูน ผนังด้านนอกใช้เป็นกำแพงไปด้วยในตัว โครงหลังคาเป็นไม้ซุงกลมหรือไม้หน้าตัดสี่เหลี่ยม วัสดุมุงหลังคาเป็นกระเบื้องดินเผาแบบกาบกล้วย พื้นลานโล่ง ภายในมักปลูกด้วยหินแกรนิตจากเมืองจีน ลักษณะของบ้านจีนมีความที่บอบบางแน่นมันคงแข็งแรง ทนทานต่อดินฟ้าอากาศตามลักษณะวัสดุก่อสร้าง และวิธีการก่อสร้างแบบจีน แตกต่างกับบ้านเรือนไทยในช่วงนี้ ใช้ความรู้ทางการก่อสร้างสืบทอดแนวทางจากกรุงศรีอยุธยา โดยช่างไทยซึ่งชำนาญงานเป็นผู้ก่อสร้าง โครงสร้างเป็นแบบเสากับคานถ่ายน้ำหนักจากหลังคา ฝา และพื้นไปสู่ ฐานราก ซึ่งเป็นไม้แบบกงพัดหรือระ การก่อสร้างนิยมใช้ส่วนประกอบของบ้านที่ทำสำเร็จเป็นส่วน ๆ มาประกอบเข้าด้วยกันในที่ก่อสร้าง เสา ล้มสอดเข้าภายใน การยึดฝากกับโครงเรือนใช้สลักหรือเดือย รูปแบบของบ้านจึงมีความโปร่ง ดูเบาตามลักษณะของโครงสร้าง ซึ่งต้องอาศัยความรู้ความชำนาญทางงานไม้ ร่วมกับการใช้วัสดุก่อสร้างตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่

ในสมัยรัชกาลที่ 5 บ้านไม้แบบเรือนไทยยังใช้ความรู้ทางการก่อสร้างแบบดั้งเดิม แต่ปรับให้เข้ากับวัสดุก่อสร้างบางชนิดซึ่งเป็นของใหม่ ส่วนบ้านแบบอื่น ๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตกนั้น ช่างไทยได้ประสบการณ์และการถ่ายทอดความรู้ทางการก่อสร้างจากช่างฝรั่ง โดยที่มีโรงเลื่อยจักรขึ้นหลายโรง จึงทำให้มีไม้กระดานแผ่นยาว ๆ เช่น ฝาไม้ตีตามตั้ง และฝาตีทางนอนเข้าลิ้น นอกเหนือจากฝาปะกนของเรือนไทย ซึ่งใช้การตากไม้ชิ้นเล็กมาประกอบกัน และในช่วงนี้เริ่มมีการใช้เหล็กแทนไม้เป็นส่วนประกอบบ้าน เช่น ใช้เหล็กเส้นกลมคัดโค้งเป็นค้ำยันรับกันเสา มุงสังกะสี ซึ่งมีน้ำหนักเบากว่ากระเบื้อง หรือ ใช้เหล็กเส้นกลมตรงเป็นลูกกรงหน้าต่างแทนไม้ มีการใช้เนื้อและตะปู แทนลิ่มและเดือยไม้ อุปกรณ์ ประตูหน้าต่างมีการใช้บานพับ กลอน และขอรับขอสับโลหะแทนเดือยและไม้ขัดคาน ปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เริ่มมีโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ทำให้รูปแบบบ้านในช่วงนี้ แตกต่างไปจากบ้านประเภทเดียวกันในรุ่นก่อนๆ อย่างเห็นได้ชัดเจนขึ้น และมีรูปทรงที่ซับซ้อนขึ้น

⁶ น. ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนในสยาม, หน้า 10-12

⁷ ผุสดี กิตติ์ และ มานพ พงศ์ศักดิ์, บ้านในกรุงเทพฯ : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี (กทม. : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525) หน้า 414-415

มีเรือนไทยแบบฝรั่ง คือ เรือนปั้นหยากับเรือนขนมปังขิง^๘ เรือนมนิลาฉลุลวดลายครีบก้นของลมหงาวเจ้าลูกกรง คูวิจิตรพิสดาร นิยมสร้างในหมู่คหบดี ชุนนาง และชนชั้นกลางทั่วไป อิทธิพลศิลปะของฝรั่งรุนแรงมาก และเป็นศิลปะผสมสมัยใหม่ของยุคนั้น จนมีการเอาลายฉลุแบบขนมปังขิงไปประดับเป็นลายวงผึ้งที่ไต้หน้าจั่ว และบางทีก็มีการแก้ไขหลังคาเรือนไทยให้เป็นหลังคาหัวตัดแบบใหม่ แม้ชุมชนประตูเข้าหน้าบ้านก็ยังมียาฉลุโปร่งตรงส่วนใต้ชายคาของชุมชนประตู กลายเป็นเรื่องสวยงามมากกว่าจะคำนึงถึงประโยชน์ในการใช้สอย พันจากยุคของเรือนขนมปังขิง และเรือนนิลาหลังคาปั้นหย่า จึงเข้าสู่ยุคเรือนอันออกแบบอย่างเป็นเสรี สมัยใหม่ ซึ่งมีแบบแผนแปลกตาหลายแบบ หลายรสนิยม อันเห็นได้ทั่วไปในทุกวันนี้

ในช่วงประมาณหลังสงครามโลกครั้งที่สอง^๙ บ้านระยองนี้ มีทั้งที่ใช่โครงสร้างไม้ ชนิดเสาปักคาน และชนิดใช้โครงไม้เคว้ผ่ารับน้ำหนัก กับโครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก ชนิดเสาปักคาน วัสดุผนังหลังคานอกจากจะมีกระเบื้องแผ่นเล็กแล้ว ยังมีกระเบื้องแอสเบสตอสซีเมนต์ ชนิดลูกฟูกและลอนคู่ ซึ่งเป็นกระเบื้องผนังหลังคาที่มีขนาดใหญ่ยาว มีน้ำหนักเบา ช่วยลดขนาดของโครงหลังคา และ มุมหลังคาของบ้านให้มีความลาดชันน้อยลง เพราะมีรอยต่อระหว่างแผ่นกระเบื้องน้อยลง โอกาสที่น้ำฝนจะยอนเข้าหารอยต่อของแผ่นกระเบื้องจึงยากขึ้น ผืนหลังคาเรียบง่ายขึ้น มุมหลังคาของบ้าน ค่อย ๆ ลดลงจาก 30 องศาจนถึง 8 องศา ค่อยมาในช่วงหลังได้มีการผลิตกระเบื้องโมเนีย โดยนำแบบจากออสเตรเลีย เคลือบผิวด้วยวัสดุป้องกันตะไคร่ มีหลายสี ได้รับความนิยม หลังคาบ้านในช่วงหลัง จึงเริ่มมีมุมสูงชันขึ้น กลับไปสู่ยุคบ้านที่อวดผืนหลังคาอีกครั้งหนึ่ง รูปทรงหลังคาจึงซับซ้อน แยกเป็นหลายผืนมาต่อกัน เช่น ทรงจั่วมุมสูง จั่วตัดมุมเฉียง และปั้นหย่าเปิดคานจั่ว เป็นต้น วัสดุผนังมีทั้งชนิดฝาไม้ ผืนก้ออิฐฉาบปูน ผืนซิดแคะก้อปูนในโครงไม้ และเนื่องจากไม้ขาดแคลนมีราคาสูง จึงเริ่มหันไปใช้วัสดุสำเร็จรูปที่ผลิตเป็นแผ่นจากโรงงาน เช่น กระเบื้องแอสเบสตอสซีเมนต์แผ่นเรียบ สำหรับใช้เป็นผนังและฝ้าเพดาน แผ่นชานอ้อยอัด แผ่นไม้อัดสำหรับฝ้าเพดาน และผนังภายใน เป็นต้น รูปแบบของบ้านในช่วงหลังนี้ มักเรียบง่าย ตรงไปตรงมา มีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็กกันอย่างกว้างขวางขึ้น เช่น ใช้เป็นหลังคาแบนหรือเป็นคาค้ำฟ้า เป็นระเบียบกันสาด ตลอดจนเป็นส่วนประกอบบนผนังอาคารเพื่อกันแดดและเพื่อการประดับตกแต่งด้วย

นอกจากนั้น ยังมีวัสดุที่ผลิตจากโรงงานสำหรับใช้เป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของอาคาร เช่น แผ่นพื้นสำเร็จรูปแทนพื้นไม้ ซึ่งประหยัดกว่าการสร้างกับที่ มีวัสดุพื้น วัสดุผนัง วัสดุทำฝ้าเพดาน ซึ่งมีมากมายหลายชนิด หลายขนาดในคุณภาพต่าง ๆ กัน จึงทำให้สถาปนิกสามารถออกแบบรูปทรงบ้านได้อย่างกว้างขวาง โดยไม่มีข้อจำกัดเรื่องวัสดุก่อสร้างเหมือนในยุคต้น ๆ สำหรับบ้านหน้าต่างมีกระจกขนาดใหญ่ ใช้ทั้งแผ่นในบานเดียว ไม่ต้องมีไม้แบ่งซอย มีทั้งชนิดบานเปิดคู่ และชนิดบานเปิดเดี่ยว โดยอุปกรณ์ยึดเหนี่ยวตัวบานใช้แรงฝืดแทนขอรับขอลับโลหะ หรือเป็นบานเลื่อน เริ่มมีวงกรอบและวงกบอลูมิเนียม แต่บ้างก็มีการกลับไปนิยมหน้าต่างกระจกใส มีไม้แบ่งซอยเป็นคาวางเหมือนบ้านในอดีต ทั้งนี้ไม่มีปัญหาเรื่องขนาดวัสดุบังคับรูปแบบ

^๘ น. ณ ปากน้ำ, แบบแผนบ้านเรือนไทยในสยาม, หน้า 14-17

^๙ นุสดี ศิพทัง และ นานท พงศ์ศักดิ์, บ้านในกรุงเทพมหานคร : รูปแบบและการเปลี่ยนแปลงในรอบ 200 ปี, หน้า 416-417

เทคโนโลยีทางการก่อสร้าง วัสดุก่อสร้าง และ ผลิตภัณฑ์ใหม่ ๆ ในปัจจุบัน ทำให้สถาปนิกสามารถออกแบบอาคารที่พักอาศัยได้หลากหลายรูปแบบขึ้น รูปแบบของบ้านในช่วงหลังที่ใช้อุปกรณ์อำนวยความสะดวกประเภทต่าง ๆ มีการจัดเนื้อที่ใช้สอยเกาะเป็นกลุ่มกัน ตามแบบบ้านทางตะวันตก รูปทรงภายนอกมีความที่บดบังมีผนังที่มากกว่าที่เป็นช่องเปิดแทนความโปร่งโล่ง ดูเบา ตามลักษณะดั้งเดิมของไทย

เมื่อเรากลับไปพิจารณาคุณลักษณะของอาคารพักอาศัย ที่สัมพันธ์กับสังคมและวัฒนธรรมไทยแต่โบราณ ที่มีอาชีพส่วนใหญ่อยู่กับการกสิกรรม ซึ่งการสร้างบ้านปลูกเรือนส่วนใหญ่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองและถือการกสิกรรมเป็นอาชีพหลัก ประกอบกับการที่มีธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ ทำให้ชาวไทยทั่วไปมีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ สบาย ๆ โดยคิดว่า กินอิ่ม นอนหลับ มีเครื่องนุ่งห่มพอกำฐานะก็พอแล้ว การครองชีพจึงมีความมักน้อยชีวิตสังคม มีความต้องการไม่มาก และไม่ซับซ้อนเหมือนสังคมของอุตสาหกรรมหรือนักธุรกิจ¹⁰ ฉะนั้น พัฒนาการของที่อยู่อาศัยจึงยังคงตอบสนองการใช้สอย ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและการประกอบอาชีพไปด้วยกัน

การตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในชนบทจึงเป็นความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับผืนดิน เพื่อสนองความต้องการพื้นฐานด้านที่อยู่อาศัยและการทำเกษตรกรรมเพื่อการบริโภค เป็นส่วนใหญ่¹¹

บ้านหลังแรก ๆ ในอดีตกาล ถูกสร้างขึ้นมาด้วยความประสงค์ขั้นมูลฐานคือ เป็นที่กินอยู่หลับนอน เป็นที่พักอาศัยเพียงพอกับการดำรงชีวิตเท่านั้น¹² วัสดุก่อสร้างและรูปแบบโครงสร้างของบ้าน จากที่มีเพียงไม้ไผ่ ไม้หว้าคา หรือคองคิงผาसान ได้วิวัฒนาการเป็นไปโดยลำดับซับซ้อนมากขึ้น บ้านในเขตเมือง เปลี่ยนแปลงอย่างพลิกโฉมด้วยวัสดุและเทคโนโลยีเป็นสำคัญ แต่บ้านที่อยู่ในชนบทยังคงรูปเดิม ในขณะที่วิถีชีวิตเริ่มเปลี่ยนแปลงไปมากขึ้น เร็วขึ้น และกระจายไปทั่ว โดยมีความประสงค์ใหม่ ๆ เช่น การตอบสนองต่อการใช้สอยประกอบอาชีพที่เปลี่ยนแปลงไปจากการทำมาหากิน มาเป็นการทำเพื่อซื้อขายแลกเปลี่ยน สะสมเงินทอง สิ่งของอุปโภคบริโภค ตามค่านิยมสมัยใหม่ ด้วยแรงกระตุ้นจากสื่อเผยแพร่ในรูปแบบต่าง ๆ

บ้านเรือนในต่างจังหวัด ที่เป็นชนบทแบบพื้นเมือง เป็นเรือนฝากระดานใต้ถุนสูง มีเสาไม้ค้ำบนเสาหม้อหรือบนก้อนหิน อาจจะกรุฝ้าด้วยไม้ไผ่สาน ใต้ถุนโล่งโปร่งเหมาะแก่อากาศร้อนชื้น และสูงพื้นน้ำท่วมหลากในฤดูฝน ใช้วัสดุท้องถิ่นที่หาได้ง่าย ๆ ราคาถูก ฝีมือปลูกสร้างแม้ไม่ใคร่ประณีตเพราะสร้างเอง แต่มีความกลมกลืนกับธรรมชาติ ดึงงามในทรวดทรงสัดส่วน ด้วยความรู้สึกรักของเจ้าของและช่างที่คุ้นเคยกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีลักษณะที่รู้สึกได้ถึงสิ่งที่เป็นนามธรรมนอกเหนือไปจากลักษณะรูปธรรมอันสงบเรียบง่าย อาจจะกลายเป็นบ้านที่

¹⁰ อรุณี ปาณินท์ และคณะอื่น ๆ. รายงานวิจัยเรื่องลักษณะอาคารพักอาศัยย่านคลองบางกอกน้อย (กทม : มหาวิทยาลัยศิลปากร , 2528) หน้า 137

¹¹ ณรงค์ ศรีวิจิตร . ความสำคัญของเกษตรกรรมต่อการจัดที่อยู่อาศัยในชนบท , ใน รายงานสรุปการสัมมนาจะคมความรู้อ (กทม : กสคทพแห่งชาติ , 2526) หน้า 44

¹² สามารถ สนิมวาทิน และ อุดม ปวารจารย์ . เรือนชนบท (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์โครงการ , 2537) หน้า 104

ปลูกสร้างโดยผู้รับเหมาก่อสร้างอาชีพ หรือ โดยบริษัทที่ดำเนินธุรกิจรับจ้างปลูกบ้าน หรือโดยนักพัฒนาโครงการจัดสรรสร้างบ้าน มุ่งรูปแบบสำเร็จ รวดเร็ว ประหยัด คุณี มีความหรูหรา เป็นนามธรรมที่ปรุงแต่ง ปลูกเร้าความต้องการด้วยค่านิยมสมัยใหม่ ในขณะที่สามารถตอบสนองความต้องการด้านรูปแบบและความเป็นไปของระบบเศรษฐกิจสังคมยุคปัจจุบัน สำหรับคนในเมืองได้พอสมควร ก็เป็นที่น่าสงสัยถึงความสามารถตอบสนองประโยชน์การใช้สอยที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตจริงในชนบท รวมทั้งความสามารถในการก่อสร้างด้วยวัสดุที่มีในท้องถิ่น ซึ่งนับวันจะหมดไปและไม่ได้พัฒนาขึ้นมาด้วยตนเองในพื้นที่ แต่จะต้องพึ่งวัสดุจากร้านค้าที่ผลิตจากโรงงานเป็นส่วนใหญ่ อันเป็นลักษณะของสังคมในระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรม

ส่วนในเรื่องของระบบการก่อสร้างและการครอบครองนั้น¹³ ระบบการก่อสร้างได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ในปัจจุบัน การก่อสร้างบ้านของคนที่อยู่อาศัยในเมือง เริ่มต้นโดย เจ้าของว่าจ้างผู้ออกแบบ และช่างรับเหมาดำเนินการ แทนการสร้างบ้านด้วยตนเองเช่นในอดีต การก่อสร้างกลายเป็นอาชีพเฉพาะ มีระบบกลไกยุ่งยากตามลักษณะสังคมเมืองที่ซับซ้อน มีบุคคลเกี่ยวข้องเพิ่มมากขึ้น จากระบบเดิมที่ผู้อยู่อาศัยและผู้สร้างเป็นบุคคลคนเดียวกัน มาสู่ระบบที่ประกอบด้วยบุคคลต่าง ๆ ดังนี้

ผู้อยู่อาศัย - เจ้าของบ้าน , ผู้เช่า , ผู้เช่าซื้อ ฯลฯ

ผู้สร้าง - สถาปนิก วิศวกร ผู้จัดการโครงการ ช่างรับเหมา ช่างฝีมือ ช่างเทคนิค ช่างควบคุมงาน กรรมกร ฯลฯ

และ ยังมีบุคคลอื่น ๆ เช่น นักการเงิน-นายธนาคาร นักพัฒนาที่ดินและบ้าน-หน่วยงานรัฐบาล-หน่วยงานเอกชน

ฯลฯ

การครอบครองซึ่งแต่เดิมนั้น ผู้อยู่อาศัยมักจะเป็นเจ้าของที่ดินและบ้าน แต่ในปัจจุบันมีหลายลักษณะ ดังนี้
แบบเจ้าของที่ดินและอาคาร

แบบเจ้าของเฉพาะพื้นที่และมีกรรมสิทธิ์ร่วมในทรัพย์สินส่วนกลาง

แบบเจ้าของภายใต้สัญญาเช่าซื้อจากสถาบันการเงิน

แบบเช่าจากรัฐบาล , แบบเช่าจากเอกชน

แบบเช่าเฉพาะที่ดิน,แบบเช่าห้อง หรืออาคารบางส่วน

แบบอาศัยอยู่โดยความยินยอมของเจ้าของ

ฯลฯ

¹³ บัณฑิต จุลาสัย . รูปแบบและการเปลี่ยนแปลง , ใน บ้านไทย (กทม : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2540) หน้า 117

2.2 แนวคิดพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวความคิดพื้นฐานที่สุดของการเปลี่ยนแปลง ก็คือ “ทุกสิ่งทุกอย่างในโลกมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ” จะมากหรือน้อย จะช้าหรือเร็ว จะก้าวหน้าหรือถอยหลัง แม้กระทั่งในการหยุดนิ่งก็เป็นสิ่งสัมพัทธ์ที่หนีไม่พ้นความเปลี่ยนแปลง นอกจากความไม่มีอะไรเท่านั้น จึงไม่มีสิ่งที่เปลี่ยนแปลงไป สังคมมนุษย์ก็เช่นเดียวกัน ย่อมจะมีการเปลี่ยนแปลง ไม่มีสังคมและวัฒนธรรมของสังคมมนุษย์ ที่จะหยุดอยู่กับที่ได้อย่างแท้จริงโดยไม่มีการเปลี่ยนแปลง

เราจะมาพิจารณากันตามลำดับใน ความหมายของการเปลี่ยนแปลง แล้วจึงไปพูดถึง ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม, กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และ แนวทางวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ความหมายของการเปลี่ยนแปลง

การเปลี่ยนแปลง อาจกล่าวได้ว่า คือ การที่สิ่งใดสิ่งหนึ่งได้ แปรสภาพที่เคยมีอยู่มาเป็นสภาพใหม่ โดยมีองค์ประกอบของเวลาเป็นเครื่องกำหนด การที่จะเข้าใจเรื่องของการเปลี่ยนแปลงจำเป็นต้องเข้าใจธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจจะแตกต่างกันไป เนื่องจากข้อสมมติของการเปลี่ยนแปลงที่แตกต่างกัน

การเข้าใจสมมติของการเปลี่ยนแปลง ย่อมจะได้ทราบถึงลักษณะสาเหตุ และ ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

มีผู้ที่ระบุถึงข้อสมมติการเปลี่ยนแปลงท่านหนึ่งคือ Robert Nisbet ได้กล่าวไว้¹⁴ ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงเป็นเรื่องธรรมชาติ (Change is natural)

ไม่มีใครที่จะบังคับให้หยุดการเปลี่ยนแปลงได้ การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นเรื่องของข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ

2. การเปลี่ยนแปลงเป็นอยู่ตลอดเวลา (Change is immanent)

การเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใด ๆ จะเกิดจากปัจจัยที่ผลักดัน มีลักษณะของการกระทำที่เป็นสาเหตุการเปลี่ยนแปลง ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

3. การเปลี่ยนแปลงเป็นการต่อเนื่อง (Change is continuous)

สังคมมีการเปลี่ยนแปลงผ่านขั้นตอนต่าง ๆ การเปลี่ยนแปลงจากขั้นตอนหนึ่งไปสู่ขั้นตอนหนึ่งนั้น เป็นลักษณะสายสัมพันธ์เชื่อมโยงหรือสาเหตุติดต่อกันไป

¹⁴ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข , การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ๑ (รอนแกน : มหาวิทยาลัยขอนแก่น , 2529) หน้า 21-34

4. การเปลี่ยนแปลงเป็นแบบเดียวกัน (Change is uniform)

นี่เป็นทัศนะของนักสังคมวิทยารุ่นแรก ๆ ที่เห็นว่าทุกสังคมต้องผ่านขั้นตอนแบบเดียวกัน แต่ในปัจจุบัน ข้อสมมตินี้ได้รับการคัดค้าน

5. การเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็น (Change is necessary)

ในความหมายนี้ ได้พยายามกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องทำให้เกิดขึ้น เพื่อให้มนุษย์มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น

จากข้อสมมติ 5 ประการที่กล่าวมานั้น จะเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงมีธรรมชาติและความเป็นมา ที่อาจจะวิเคราะห์ได้แตกต่างกันไปตาม แนวคิดและข้อสมมติอื่น ๆ ซึ่งเราจะได้นำไปใช้ในการพิจารณาเกี่ยวกับความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมต่อไป

ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

- Everett Rogers กล่าวว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคม คือ กระบวนการซึ่งเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในโครงสร้างและหน้าที่ของระบบสังคม
- Hams and Gerth และ C. Wright Mills ให้ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่าเป็นสิ่งใดก็ตามที่เกิดขึ้นกับบทบาท สถาบัน หรือระเบียบต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นเป็นโครงสร้างทางสังคม
- Henry Pratt Fairchild ได้ให้คำนิยามของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมว่า เป็นลักษณะหนึ่งของ กระบวนการแบบแผน หรือรูปแบบสังคม ซึ่งมีการผันแปร หรือมีการเปลี่ยนแปลง เป็นแนวความคิดรวม หมายถึง ผลของการเปลี่ยนแปลงทุก ๆ อย่างของกระบวนการทางสังคม

ลักษณะของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจากนิยามข้างต้น¹⁵ อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในระยะเวลาใดเวลาหนึ่ง ซึ่งเปรียบเทียบความแตกต่างจากระยะเวลานั้นไปอีกระยะเวลาหนึ่ง เป็นการเปลี่ยนแปลงในระบบโครงสร้างและหน้าที่ ของระบบความสัมพันธ์ทางสังคม ระหว่างมนุษย์ หรือกลุ่มคนในสังคม ตลอดจนเป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำระหว่างกันทางสังคม ในการติดต่อกระทำระหว่างมนุษย์หรือกลุ่มของสังคม

¹⁵ เรื่องเดียวกัน หน้า 21-34

ในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน ยังมีการวิเคราะห์ลงไปในรายละเอียดที่แตกต่างกันเกี่ยวกับปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงและกระบวนการเปลี่ยนแปลง ซึ่งเราสามารถแยกประเภทอย่างกว้างๆ ของชุมชนในปัจจุบันที่มีลักษณะแตกต่างกันออกเป็น ชุมชนเมือง และ ชุมชนชนบท¹⁶ โดยมีตัวแปรมากมายที่ชี้แยกประเภทของชุมชนเมืองและชุมชนชนบท เช่น ขนาดและความหนาแน่น, ลักษณะทางนิเวศวิทยา, สถานะทางกฎหมาย, ลักษณะทางสังคมและวัฒนธรรม และ กิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตาม การแยกนี้ จะไม่สามารถทำได้ชัดเจน เพราะตัวแปรหนึ่งอาจจะทำให้ชุมชนหนึ่งเป็นชุมชนเมือง ในขณะที่ตัวแปรอีกตัวหนึ่งทำให้ชุมชนนั้นเป็นชุมชนชนบทก็ได้ เราจึงอาจมองในภาพรวมว่า ชุมชนชนบทคือสังคมของ กลุ่มคนที่มีขนาดเล็กกระจายไป ในพื้นที่กว้างขวางที่ยังเป็นธรรมชาติแวดล้อมเป็นส่วนใหญ่ มักจะเป็นพื้นที่ส่วนที่อยู่นอกเขตเทศบาลและเขตสุขาภิบาล ซึ่งทำมาหาเลี้ยงชีพโดยทำการเกษตร มีความสัมพันธ์พึ่งพากันในเชิงเพื่อนบ้าน และเครือญาติมากกว่าการพึ่งพิงกันในเชิงธุรกิจ โดยตั้งถิ่นฐานเป็นกลุ่มกระจุกกระจายมีศูนย์กลางชุมชนขนาดเล็ก ดังนั้น ความหมายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่แคบลงมาเพื่อที่จะให้มีความชัดเจน จึงมีรายละเอียดมากขึ้น และเกี่ยวข้องกันกับ กระบวนการเปลี่ยนแปลง อย่างไม่สามารถแยกกันได้ ในที่นี้ จะได้พิจารณาเฉพาะ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน ดังต่อไปนี้

กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของชุมชน

สังคมดั้งเดิมเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงกลายมาเป็นชุมชนชนบทและชุมชนเมือง มีภาวะที่เป็นความเกี่ยวเนื่องในการพัฒนาจากภาวะดั้งเดิมเป็นชนบทและเป็นเมือง หรือ การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง (Urbanization) และ การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย (Modernization) ซึ่งเป็นกระบวนการที่จะได้ทราบจากการพิจารณาถึงภาวะในระหว่างนั้น คือ ภาวะสังคมที่อยู่ในระยะเปลี่ยนผ่าน

โดยมีปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เกี่ยวข้องด้วยทั้ง ปัจจัยภายใน (Internal or Sociogenic factors) และ ปัจจัยภายนอก (External Factors) ปัจจัยภายใน คือ องค์ประกอบที่เป็นโครงสร้างของสังคมนั้น เช่น ขนาดประชากร และคุณลักษณะของประชากรในสังคม เป็นต้น ปัจจัยภายนอก คือ การเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ , การได้รับผลกระทบการเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมภายนอก เป็นต้น

สังคมระยะเปลี่ยนผ่าน เป็นสังคมที่เริ่มแปรเปลี่ยนแบบแผนจารีตนิยม ไปสู่สังคมสมัยใหม่ หรือ ไปสู่ความเป็นเมือง เพราะกระบวนการทำให้ทันสมัยและกระบวนการพัฒนาขยายตัวของชุมชน สังคมที่มีการขยับตัวมีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้าน ทำให้เกิดลักษณะผสมขึ้น คือ มีทั้งเก่าและใหม่ เป็นระยะที่ก่อให้เกิดความสับสนและปวศว่าว่ต่อคนที่ต้องพยายามปรับตัว เพราะถูกฉุดกระชากจากกระบวนการทำให้ทันสมัย

¹⁶ ตาวัน ตรีพิศจน์กุล, กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทย (กทม : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2539) หน้า 11,31

ซึ่งจะมีลักษณะทั่วไปในแง่โครงสร้างทางสังคม¹⁷ ดังนี้

- ก. สังคมเปิดกว้างขึ้น
- ข. ค่านิยมและความเชื่อทางศาสนา จะเริ่มถูกกระทบกระเทือน
- ค. พฤติกรรมของสมาชิกสังคมกลับสนในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ
- ง. สถาบันหรือโครงสร้างเดิมจะเปลี่ยนรูปไป

การเปลี่ยนแปลงของสังคมระยะเปลี่ยนผ่าน ของ การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง ที่ Kolb Gould ได้ให้ความหมายไว้หลายประการ¹⁸ นั้นมีนัยคล้ายกับที่กล่าวมา แต่ได้กล่าวรวมลักษณะต่างๆ ในแบบที่มีความหมายหลายด้าน ในความหมายของความเป็นเมือง

ประการแรก การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง อาจหมายถึง การกระจายอิทธิพลสังคมเมืองไปสู่สังคมชนบท

ประการที่สอง หมายถึง ปรากฏการณ์ลักษณะของสังคมเมือง คือ การปฏิวัติด้านวัฒนธรรม ในเขตชนบทเป็นวัฒนธรรมแบบสังคมกึ่งเมือง

ประการที่สาม เป็นกระบวนการของประชากรที่มารวมกันอยู่อย่างหนาแน่น

ประการสุดท้าย คือ การที่อัตราของประชากรในเมืองต่อประชากรทั้งหมดเพิ่มขึ้น

การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมืองนั้น เป็นกระบวนการที่จะทำความเข้าใจให้ลึกซึ้งได้โดยการศึกษา การเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามคติแบบเมือง ซึ่ง Nels Anderson ได้กล่าวถึงคติแบบเมืองไว้ คือ วิถีการทำงาน (Way of Work) มีลักษณะเป็นงานอุตสาหกรรม มีการเคลื่อนไหว และย้ายถิ่น (Mobility and Transiency) ไม่ได้เพียงแต่การย้ายที่อยู่เข้าไปในเมือง แต่ยังหมายถึง การเปลี่ยนย้ายงาน และการเปลี่ยนอาชีพ การทำงานตรงเวลา เป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งต่อชีวิตการทำงานในเมือง และ ปฏิสัมพันธ์ทางสังคมไม่เน้นความเป็นบุคคล (Impersonal social interaction) คือ คนในเมืองจะไม่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันอย่างคนในชนบท เป็นต้น

นอกจากการเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง ที่ไม่แน่นอนไปกว่า ชุมชนชนบททุกแห่งจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงไปเป็นชุมชนเมืองหรือไม่ก็ตามที่ ยังมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อีกลักษณะหนึ่งคือ การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย เป็นการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เกิดขึ้น ทั้งในเมืองและชนบท แทบจะทุกแห่งไม่มีเว้น ในยุคที่ คมนาคม และข่าวสารข้อมูลสามารถเข้าถึงพื้นที่ทุกตารางกิโลเมตร ไม่ว่าจะเป็ชนบทที่ห่างไกลแค่ไหน

¹⁷ อธิศ ธีระเวดิน , สังคมและการเปลี่ยนแปลง หน้า 28,35

¹⁸ สมศักดิ์ ศรีอินดิสุช , สังคมวิทยาชนบท (ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยขอนแก่น , 2528) หน้า 107-120

ทฤษฎีการเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย แบ่งออกเป็น 2 แนวความคิด¹⁹ คือ แนวความคิดหนึ่งเป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงจากระบบประเพณีดั้งเดิม (Tradition-Modernity) อีกแนวความคิดหนึ่งเป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงตัวแปรตัวใดตัวหนึ่งหรือหลายตัวแปร เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนแปลงบทบาทเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยม การเปลี่ยนแปลงการเมืองใหม่เนื่องจากการขยายตัวของอำนาจทางการเมือง เป็นต้น ซึ่งเราจะได้ศึกษาถึงทฤษฎีที่ครอบคลุมโดยละเอียดต่อไป หลังจากได้กำหนดแนวทางวิเคราะห์ผ่านกรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมแล้ว

กรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

แนวความคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่หมายถึงปรากฏการณ์รวมของระบบสังคม ทั้งระบบ ในความเป็นจริงนั้น หน่วยของสังคมประกอบขึ้นด้วยโครงสร้างย่อยหลายระดับ หากเราไม่สามารถระบุได้ว่า การเปลี่ยนแปลงนั้นเกิดขึ้นที่ส่วนใดได้แล้ว ก็ยากที่จะทำความเข้าใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้²⁰

หน่วยย่อยดังกล่าวอาจเป็นระดับบุคคล ระดับกลุ่ม ระดับองค์กร ระดับสถาบัน หรือ ระดับสังคมทั้งระบบ ก็ได้ เช่น เรื่องปัทสนาน หรือคุณลักษณะทางสังคมทั้งหลายของบุคคล ในระดับบุคคล เราอาจพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของทัศนคติ ความเชื่อ ความคาดหวัง แรงจูงใจ ในระดับกลุ่มที่เราอาจพิจารณาถึงการเปลี่ยนแปลงของแบบแผนความสัมพันธ์ในด้านต่าง ๆ ของสังคม เช่น การสื่อสารติดต่อ วิธีการแก้ไขความขัดแย้ง ความรักใคร่กลมเกลียวกัน ความเป็นอันหนึ่งอันเดียว การแข่งขัน การยอมรับ-ไม่ยอมรับสิ่งใหม่ เป็นต้น

ความซับซ้อนของการเปลี่ยนแปลง หากปราศจากการศึกษาพิจารณาลักษณะและธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระเบียบครบถ้วนแล้ว อาจทำให้เกิดความสับสน จึงควรพิจารณาโดยมีข้อพิจารณาในด้านต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ลักษณะและขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
2. ระเบียบวิธีในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
3. ทฤษฎีว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงทางสังคม
4. กลไกของการเปลี่ยนแปลง : เทคโนโลยี อุดมการณ์ การแข่งขัน การเมือง เศรษฐกิจ ฯลฯ
5. แบบแผนของการเปลี่ยนแปลง : แบบวิวัฒนาการ แบบปฏิวัติ แบบแพร่กระจาย การรับวัฒนธรรม การเปลี่ยนเป็นราชการ การเปลี่ยนให้เป็นอุตสาหกรรม การเปลี่ยนไปสู่ความเป็นเมือง การเปลี่ยนไปสู่ความทันสมัย
6. วงเขตของการเปลี่ยนแปลง : ครอบครัว ประชากร เศรษฐกิจ การจัดช่วงชั้นทางสังคม อำนาจในสังคม

¹⁹ เรื่องเดียวกัน หน้า 107-120

²⁰ พงศ์ศักดิ์ ผ่องแผ้ว , กรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ฯ . ใน สังคมไทยใน 200 ปี (กทม : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร , 2526) หน้า 284

7. ปฏิบัติการต่อการเปลี่ยนแปลง : ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านเศรษฐกิจ ด้านจิตวิทยา เป็นต้น
8. ช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลง : ชั่วโมงชั่วคราว ตลอดชีวิต ช่วงเคลื่อนไหวทางสังคม
9. กุศโลบายในการเปลี่ยนแปลง : การสนับสนุนช่วยอำนวยความสะดวก การอบรมให้การศึกษา การชักจูง การใช้อำนาจ การเคลื่อนไหวทางสังคม เป็นต้น
10. ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลง : ผลในการรับสิ่งใหม่ เช่น การแพร่กระจาย การสานต่อ การรวมเข้าด้วยกัน , ผลในการตอบโต้ เช่น การแยกตัวออก การหนีห่าง การโดดเดี่ยว , ผลในความแตกแยก เช่น ความขัดแย้งในผลประโยชน์ ฐานะ บทบาท และค่านิยม , ผลอื่น ๆ ที่คาดไม่ถึง ฯลฯ

การกำหนดกรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยรวมถึงส่วนที่สนใจจะทำการศึกษ เช่น เรื่องที่อยู่อาศัยของชุมชนชนบทในระดับกว้าง อาจจะหมายถึงชุมชนชนบททั่วไปของสังคมโดยไม่เจาะจง ส่วนในระดับแคบและลึก อาจจะเจาะจงลงไปชุมชนใดชุมชนหนึ่ง จนกระทั่งถึงระดับครอบครัว ซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานของสังคม แล้วนำมาพิจารณาถึงลักษณะและขอบข่ายของการเปลี่ยนแปลง รวมไปถึง ระเบียบวิธีการศึกษา กลไกการเปลี่ยนแปลง ฯลฯ

การกำหนดกรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมสำหรับการทำวิจัยนั้น ยังต้องคำนึงถึงคำกล่าวที่ว่า “ การวิจัยไม่มีประโยชน์ต่อการปฏิบัติและการพัฒนา ” ²¹ เป็นเพราะว่าเราทำวิจัยตามฝรั่ง ทั้งเนื้อหาสาระ ข้อปัญหาและวิธีการ โดยไม่พยายามศึกษาทำความเข้าใจตนเอง - สังคม วัฒนธรรมและเทคโนโลยี ที่เป็นพื้นฐานของเราเพื่อที่จะสร้างเสริมค่อและพัฒนาจากศักยภาพความสามารถ ภูมิปัญญาพื้นฐานที่เรามีอยู่แล้ว และถ่ายทอดสืบต่อกันในลักษณะของการพึ่งตนเอง ซึ่งการพึ่งตนเองของชนบทก็ต้องมองให้ครอบคลุมทั้งหมด โดยที่วิถีชีวิตของชาวชนบทได้ผสมผสานในหลายๆ เรื่อง อยู่ในตัวคนแต่ละคน และในหมู่บ้าน เป็นมวลรวมอยู่แล้ว ไม่สามารถจะแยกเป็นด้านๆแบบเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง สังคมวัฒนธรรม การศึกษา การเกษตร ฯลฯ แต่ในการศึกษาแบบวิชาการได้ดำเนินไปในรูปแบบของการแบ่งสาขาวิชาเพื่อทำความเข้าใจกับเรื่องราวในแต่ละเรื่อง แล้วจึงสรุปภาพรวมนั้นๆอย่างเป็นระบบ

สิ่งที่รองรับการพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองในชนบทที่เหมาะสมที่สุด คือ “สถาบันครอบครัว” ด้วยครอบครัวเป็นสถาบันเอกเทศ และไม่มี ความยุ่งยากซับซ้อนมากนัก ²² สมาชิกในครอบครัวมีการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และสนับสนุนซึ่งกัน และกันมีการเรียนรู้จากกันตลอดเวลา ภายในครอบครัวจึงมีการเคลื่อนไหวและการเปลี่ยนแปลง ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางสังคมจะมีปรากฏให้เห็นได้ที ครอบครัวและสมาชิกในครอบครัว และ การเปลี่ยนแปลงของครอบครัวเองก็จะส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ด้วยเช่นกัน ครอบครัว จึงควรจะเป็นหน่วยการวิเคราะห์ อยู่ในกรอบของการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยใช้ ชุมชนหมู่บ้าน เป็นกรอบการมองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอันหนึ่งที่น่าสนใจ

²¹ อคืน ระพีพิณ , นว. และคณะอื่น ๆ . พึ่งตนเองในชนบท (ขอนแก่น : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น . 2534) หน้า 11-19

²² เรื่องเดียวกัน หน้า 50

2.3 แนวทางวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ในการศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เราสามารถจะศึกษา โดยมีแนวทางการวิเคราะห์เรื่องของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้หลายแบบ ขึ้นอยู่กับความสนใจว่าต้องการศึกษาอะไร ซึ่งมีการแยกย่อยแนววิเคราะห์ออกไป ดังต่อไปนี้²³

1. จำนวนของการเปลี่ยนแปลง (The amount of change)

เน้นถึงความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงนั้น โดยดูปริมาณว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นมีมากหรือน้อย

2. ระยะเวลาของการเปลี่ยนแปลง (The duration of change)

พิจารณาระยะเวลาที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลง เพื่อเปรียบเทียบได้ว่าเป็นไปอย่างช้า ๆ หรือฉับพลัน

3. อัตราของการเปลี่ยนแปลง (The rate of change)

พิจารณาจากระยะเวลาที่เปลี่ยนแปลงไปกับปริมาณ จำนวนของการเปลี่ยนแปลง

4. ทิศทางของการเปลี่ยนแปลง (The direction of change)

มองว่าการเปลี่ยนแปลงนั้นเป็นไปในทางที่ทำให้บรรลุเป้าหมายที่ปรารถนาหรือไม่

5. ระดับของการเปลี่ยนแปลง (The level of change)

ในจุลภาคคือบุคคลในกลุ่มสังคมต่าง ๆ ส่วนมหภาคเกิดจากการสะสมการเปลี่ยนแปลงในจุลภาค

6. ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลง (The nature of change)

สามารถพิจารณาได้ 3 แบบ คือ

- การเปลี่ยนแปลงแบบวิวัฒนาการ (Evolutionary) เป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างช้า ๆ
- การเปลี่ยนแปลงแบบพัฒนา (Development) เป็นการเปลี่ยนแปลงที่มีแบบแผน
- การเปลี่ยนแปลงแบบปฏิวัติ (Revolutionary) เป็นการเปลี่ยนแปลงฉับพลันโดยการบังคับ

7. มิติของการเปลี่ยนแปลง (The dimension of change)

²³ สมศักดิ์ ศรีรัตนดิษฐ์ . การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ฯ หน้า 21-34

สามารถจะพิจารณาได้ใน 3 มิติ ดังนี้

- มิติที่มีลักษณะโครงสร้าง (Structural dimension)

เน้นถึงโครงสร้างทางสังคม เช่น สถานภาพ บทบาท บรรทัดฐาน ตลอดจนค่านิยมในสังคม

- มิติเกี่ยวกับวัฒนธรรม (Cultural dimension)

เน้นที่วัฒนธรรม คือ การรับสิ่งใหม่ (Innovation) การกระจาย (Diffusion) และการบูรณาการ (Integration) ของสังคม

- มิติที่มีลักษณะการกระทำระหว่างกัน (Interactional dimension)

พิจารณาการกระทำที่เกิดขึ้นได้ในทางความถี่ (Frequency) , ระยะทางสังคม-ความใกล้ชิด (Social distance) สถานภาพที่เปลี่ยนแปลงไปของความสัมพันธ์แนวนอนกับสถานภาพที่มีความสัมพันธ์เป็นแนวดิ่ง (Horizontal relationship - Vertical relationship) , ความสัมพันธ์แบบผิวเผินที่มีพิธีการ (Means) กับ ความสัมพันธ์แบบลึกซึ้งที่เข้าถึงจุดหมายปลายทาง (Ends) , การเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ที่เป็นแบบฟอร์ม (Forms) เป็นต้น

โดยที่การเปลี่ยนแปลงทางสังคม มักจะหมายถึง การเปลี่ยนแปลงของโครงสร้างหรือ รูปแบบของความสัมพันธ์และการปะทะสัมพันธ์กันทางสังคม ซึ่งเกี่ยวข้องกับบทบาท ระเบียบแบบแผน ค่านิยม และวัฒนธรรม รวมไปถึงความสัมพันธ์ กับปัจจัยอื่นที่ไม่ใช่ปัจจัยทางสังคมโดยตรงด้วย จึงมีแนวทางวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงทางสังคมอีกลักษณะหนึ่ง

ด้วยแนวความคิดแบบระบบสังคม (Social System Approach) ซึ่งคล้ายกับแนววิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เน้นมิติเกี่ยวกับวัฒนธรรม มองการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอย่างเป็นระบบ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชนไว้ ดังนี้²⁴

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในชุมชน คือการเคลื่อนไหวเข้าสู่ภาวะที่ซับซ้อน และการมีความสามารถปรับตัวได้ดีขึ้น การเคลื่อนไหวนี้ เกิดขึ้นโดยผ่าน 2 กระบวนการ คือ การจำแนกความแตกต่างในโครงสร้างและหน้าที่ (Differentiation) และ การบูรณาการ (Integration) ซึ่งเป็นไปในลักษณะที่ เมื่อชุมชนมีความเจริญขึ้น ก็จะมีการแยกย่อยในหน้าที่ของชุมชน เช่น ในการผลิตสินค้า-บริการ , การกระจายผลผลิตและการบริโภค , การเรียนรู้ระเบียบสังคม , การควบคุมทางสังคม , การมีส่วนร่วมในสังคม และ การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในระหว่างสมาชิกของชุมชน เนื่องจากการแยกย่อยนี้ ก่อให้เกิดความแตกต่างของระบบย่อย ๆ ในชุมชน ตลอดจนความสนใจและกิจกรรมของสมาชิกในชุมชน ดังนั้น การผสมผสานกันจึงเป็นสิ่งที่จำเป็นที่ติดตามมาเพื่อเชื่อมโยงส่วนที่แยกย่อยของชุมชนเข้าด้วยกัน

²⁴ คาร์เนล อธิสตีฟสันกุล , กระบวนการเป็นเมืองกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในประเทศไทยกำลังพัฒนา หน้า 26

2.4 ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม

สังคมมาจากการรวมกันเป็นกลุ่มของมนุษย์ และมีการกระทำระหว่างกันของบุคคลเป็นลักษณะทางสังคม อันเป็นเรื่องของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไป ที่มีความสัมพันธ์และมีอิทธิพลต่อกัน การเปลี่ยนแปลงของบุคคล และการเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ต่อกัน คือที่มาของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งมีทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง ดังนี้ คือ ²⁵

1. ทฤษฎีแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

มีความเชื่อว่า สภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์, ลักษณะพื้นที่ ตลอดจนความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติเป็นตัวกำหนดการจัดระเบียบและสภาพต่าง ๆ ในสังคมโดยตรง ทฤษฎีนี้ดูเผิน ๆ มีน้ำหนัก แต่อำนาจการอธิบายมีน้อยมาก แม้ว่า การดำรงอยู่ของมนุษย์จะสัมพันธ์กับสภาพทางภูมิศาสตร์ แต่สภาพทางภูมิศาสตร์ เป็นเพียงตัวประกอบอย่างหนึ่งเท่านั้น มนุษย์ได้ใช้ความสามารถพิเศษดัดแปลงธรรมชาติ สร้างวัฒนธรรมที่ส่งผลถึงสภาพความเป็นอยู่ของมนุษย์ในสังคม ทำให้สภาพแวดล้อมทางสังคมที่มนุษย์สร้างขึ้นมา มีความสำคัญกว่าสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์

2. ทฤษฎีตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ

มีความเชื่อว่า พื้นฐานของสังคม คือ ความสัมพันธ์ทางการผลิต ระหว่างกลุ่มบุคคลต่าง ๆ ในสังคม ระบบการผลิตหรือความสัมพันธ์นี้ เป็นพื้นฐานทางวัตถุของสังคม และ เป็นตัวกำหนดการจัดระเบียบทางสังคมในด้านอื่น ๆ ทั้งหมด สมาชิกของสังคมจะมีค่านิยม ทศนคติ ธรรมเนียม ผลประโยชน์ และสภาพความเป็นอยู่ อย่างไรนั้น ย่อมขึ้นอยู่กับฐานะทางเศรษฐกิจของเขาในระบบการผลิต ความคิดเรื่องเศรษฐกิจที่สามารถจะอธิบายปัญหาสังคมได้ทุกอย่างนี้ ได้รับการโต้แย้ง เพราะทฤษฎีนี้ทำให้ไม่เห็นถึงความสำคัญของตัวประกอบอื่น ๆ โดยที่ทฤษฎีตัวกำหนดทางเศรษฐกิจเป็นเพียง อุดมการณ์วัตถุนิยมของมาร์กซ์ ซึ่งเอาความเห็นส่วนตัวเข้าไปพัวพัน และสร้างเป็นทฤษฎีขึ้นมาเพื่อโฆษณาชวนเชื่อ แต่อย่างไรก็ตาม เศรษฐกิจคงเป็นพื้นฐานสำคัญอย่างหนึ่งของมนุษย์ ทุกหนทุกแห่งที่อาศัยวัตถุเป็นพื้นฐานของการดำรงชีพ แม้ในวัฒนธรรมที่ย้ำถึงความสุขทางจิตใจ

3. ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่

เป็นการมองสังคมส่วนรวมว่า เป็นระบบซึ่งประกอบด้วยส่วนต่างๆ ยึดเหนี่ยวและมีความสัมพันธ์กัน การเปลี่ยนแปลงอาจเกิดขึ้นหรือเริ่มต้นได้ในทุกส่วน และส่งผลสะท้อนไปยังส่วนอื่น ๆ ซึ่งต้องถูกกระทบกระเทือนตามไปด้วย สังคมจะมีโครงสร้างทำหน้าที่สำคัญต่าง ๆ ในสังคม ทุกสังคมจะต้องสร้างระเบียบกฎเกณฑ์ กำหนดลัทธิ หน้าที่และความสำคัญระหว่างบุคคลให้ปฏิบัติตาม การทำงานของกลไกเหล่านี้ เป็นผลให้สังคมอยู่ในสภาพสมดุลเคลื่อนที่ (Moving Equilibrium) มองในอีกแง่หนึ่ง สังคมก็คือ ระบบที่มนุษย์คิดค้นขึ้น เพื่อแก้ปัญหาในการดำเนินชีวิตร่วมกัน ความซับซ้อนของสังคมทำให้การขัดกันในส่วนต่าง ๆ เกิดขึ้นเป็นธรรมดา และสังคมจะปรับตัว

²⁵ สุพิศรา สุภาพ, สังคมวิทยา (กทม : สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช ,2529) หน้า 119-123

ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม ทั้งที่เป็นอยู่ตามธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น ความตึงเครียดต่าง ๆ ในสังคมเป็นสิ่งธรรมดา ไม่มีสังคมใดอยู่ในสภาพสมดุลอย่างแท้จริง

นอกจากทฤษฎีใหญ่ ๆ 3 ประการ ที่ได้กล่าวมานี้ ยังมีทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ที่หลากหลาย แยกย่อย อีกหลายทฤษฎีที่จะกล่าวถึงต่อไป

ทฤษฎี- มีความหมายกว้าง ๆ คือ ²⁶ ข้อความหลายข้อความที่ระบุความสัมพันธ์ระหว่าง แนวความคิด หรือตัวแปรต่าง ๆ โดยข้อความเหล่านี้ สามารถนำมาทดสอบได้ มีความเกี่ยวกันหรือสัมพันธ์เป็นระบบ ซึ่งสามารถที่จะแสดงให้เห็นหรืออธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ต่าง ๆ ได้ ทฤษฎีทางสังคมหรือวัฒนธรรมก็จะมีลักษณะที่จะพยายามอธิบาย ปรากฏการณ์ทางสังคม และวัฒนธรรม โดยทฤษฎีต่าง ๆ ไม่ว่าจะอธิบายหรือคาดคะเนปรากฏการณ์ทางสังคม และ วัฒนธรรม จะมีลักษณะที่แตกต่างกันไป ตามข้อสมมติของแต่ละทฤษฎี จึงทำให้มีหลายทฤษฎีเกิดขึ้น

ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่จะยกมา เฉพาะที่ดูจะเกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้ ที่จะต้องกล่าวถึง คือ ทฤษฎีว่าด้วยสาเหตุ ทฤษฎีว่าด้วยกระบวนการ ทฤษฎีว่าด้วยการพัฒนา ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม และทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่ ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

ทฤษฎีที่ว่าด้วยสาเหตุ

เป็นทฤษฎีที่กล่าวถึงปัจจัยหนึ่งว่าเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง ซึ่งสามารถนำมาแยกพิจารณาได้ เช่น ปัจจัยทางภูมิศาสตร์ ซึ่งก็จะเป็นสิ่งที่สอดคล้องกับทฤษฎีแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ที่ได้กล่าวถึงในตอนต้น คือ การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมนั้นต้องเปลี่ยนแปลงไป ถ้ากล่าวถึงปัจจัยจำนวนสมาชิกในครัวเรือนก็จะสามารถโยงไปถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ทำให้ที่อยู่อาศัยเปลี่ยนแปลงไปในด้านต่าง ๆ ได้ เช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม ปัจจัยใดปัจจัยหนึ่งเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนี้ ไม่สามารถอธิบายการเปลี่ยนแปลงอย่างละเอียดละออได้ ในความเป็นจริงไม่มีอะไรเกิดจากสาเหตุที่มีปัจจัยเดียว ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนเกิดจากเหตุปัจจัยหลายอย่างประกอบกัน

²⁶ สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม หน้า

ทฤษฎีที่ว่าด้วยกระบวนการ

ทฤษฎีนี้กล่าวว่า สังคมและวัฒนธรรมนั้นต้องมีความมั่นคง การเปลี่ยนแปลงเป็นไปตามแบบอย่างธรรมชาติ และเปลี่ยนไปสู่ความราบรื่นในที่สุด ซึ่งแบ่งได้เป็น 3 แบบ คือ

1. ทฤษฎีเส้นตรง (Linear Theories)

กล่าวถึงการพัฒนาการของสังคมทุกสังคม จะมีลักษณะของการพัฒนาการเป็นแบบเดียวกันตลอด

2. ทฤษฎีแบบวัฏจักร (Cyclical Theories)

กล่าวถึงความไม่สม่ำเสมอของขบวนการทางสังคม หรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคม สังคมและวัฒนธรรมมีจุดเริ่มต้น จากนั้นจะค่อย ๆ เจริญก้าวหน้าขึ้นเรื่อย ๆ จนถึงที่สุดก็จะเสื่อมหายไป

3. ทฤษฎีแนวโน้ม (Trend Theories)

อธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในรูปของแนวโน้มจากสังคมแบบหนึ่งไปสู่สังคมอีกแบบหนึ่ง ทฤษฎีนี้ อาจจะกล่าวว่า สังคมชนบทมีแนวโน้มเปลี่ยนไปเป็นแบบสังคมเมือง

ทฤษฎีวิวัฒนาการ

ทฤษฎีนี้มีข้อสมมติว่า การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมจะเป็นไปอย่างช้า ๆ ค่อย ๆ ไป โดยมีการสะสมเพิ่มพูนสลับซับซ้อนเพิ่มขึ้น และมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

ทฤษฎีวิวัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรม มี 2 แนวความคิด คือ

1. วิวัฒนาการสายเดี่ยว (Unilinear evolution)

คือ เริ่มต้นการเป็นสังคมแบบง่าย ๆ หยิบ ๆ ต่อมาค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ความเป็นสังคมที่สลับซับซ้อน และทุกสังคมต้องผ่านขั้นต่างๆ เหมือนกันหมด แต่แนวความคิดวิวัฒนาการสายเดี่ยวย่อยๆ เสื่อมลง เมื่อมีการแพร่กระจายทางวัฒนธรรม

2. วิวัฒนาการหลายสาย (Multilinear evolution)

เป็นการอธิบายการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในแง่ของวิวัฒนาการ แต่ไม่จำเป็นต้องมาจากสายเดียวกัน เพราะปัจจัยต่าง ๆ จากสังคมภายนอก

ทฤษฎีความขัดแย้ง

ทฤษฎีนี้มีข้อสมมติหลักคือ ไม่สนใจความมั่นคงทางสังคม แต่สนใจการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่เน้นถึงความไม่แน่นอนของสิ่งต่างๆ โดยมีข้อสมมติย่อย ดังต่อไปนี้

1. ทุกสังคมต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทุกขณะ ทุกหนทุกแห่ง
2. ทุกสังคมมีความขัดแย้งอยู่ตลอดเวลา
3. พื้นฐานส่วนต่างๆ ในสังคม หรือองค์ประกอบของสังคม สนับสนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลง
4. ทุกสังคมขึ้นอยู่กับการศึกษาในสังคม สามารถบังคับบีบบังคับ หรือเอาใจเอาเปรียบ มีผลประโยชน์เหนือกว่าสมาชิกอื่น ๆ

ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม

ทฤษฎีนี้เสนอแนวความคิดที่อธิบายปัจจัยทางจิตวิทยาสังคมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม โดยได้เน้นบุคลิกภาพ มีบทบาทที่สำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพราะว่าการเปลี่ยนแปลงทางสังคมอาจจะไม่เกิดขึ้น ถ้าปราศจากการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพ

บุคลิกภาพอาจจะแบ่งได้เป็น คนที่รู้จักประสานประโยชน์ (manipulative) คนที่ก้าวร้าว (aggressive) คนที่เฉื่อยชา (passive) และ คนที่ได้รับการทะนุถนอม (succorant-nurturant)

เมื่อก้าวถึงบุคลิกภาพมีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และกิจกรรมทางเทคโนโลยี สิ่งสำคัญก็คือ ค่านิยมหลายอย่างมีความสำคัญสำหรับการรับสิ่งใหม่ ทางด้านเทคโนโลยี การยอมรับของธุรกิจ และการยอมรับของการทำงาน

ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่

ทฤษฎีนี้มีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ในด้านที่เป็นตัวการที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น โดยกล่าวถึงกระบวนการของการยอมรับสิ่งใหม่ ซึ่งมีข้อสมมติว่า ปัจเจกบุคคล หรือกลุ่มบุคคล มีความแตกต่างในด้านบุคลิกภาพ ความรู้ความเข้าใจ ทักษะคิด และค่านิยม การจะยอมรับสิ่งใหม่เร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับลักษณะเหล่านั้น

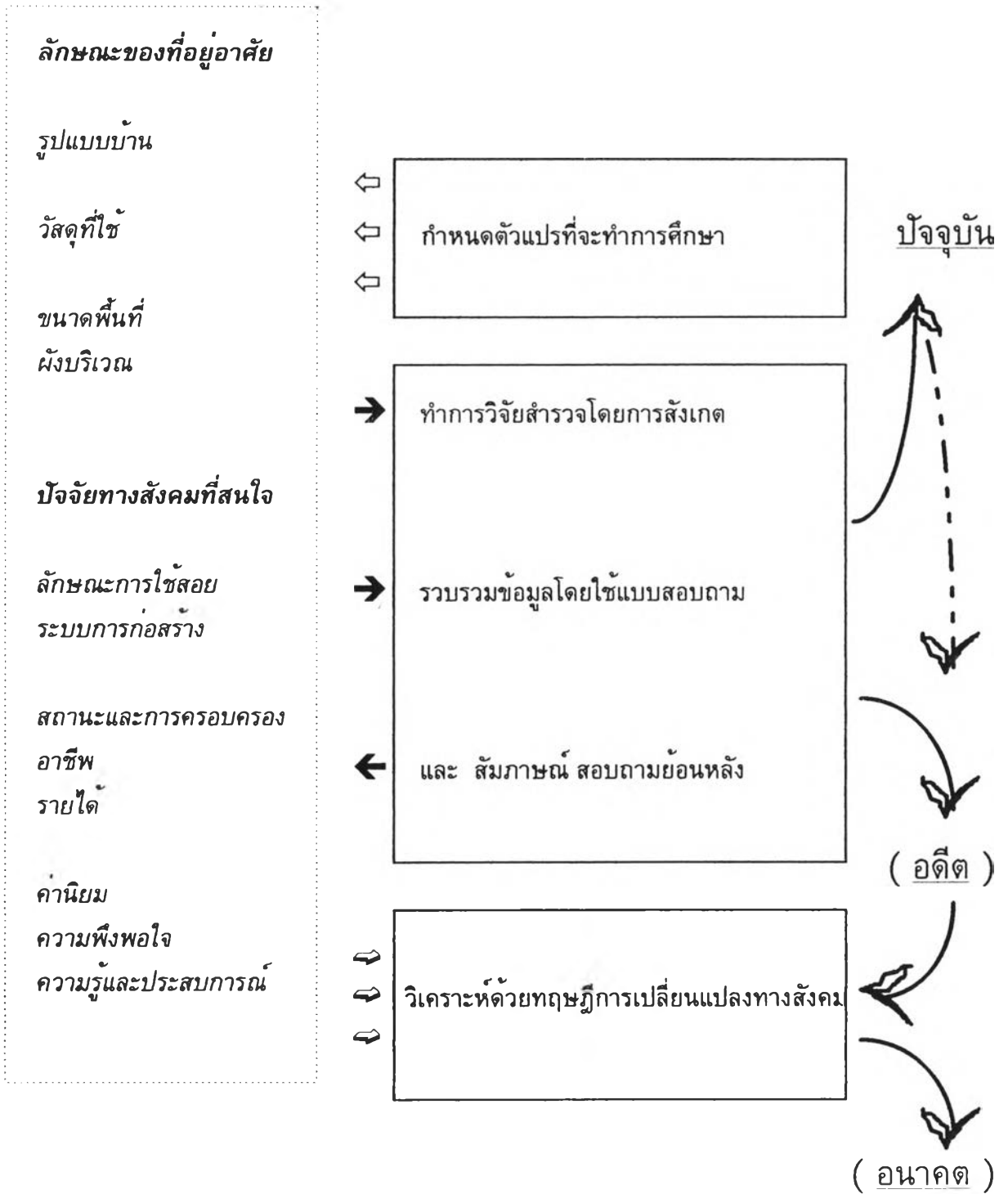
กระบวนการยอมรับสิ่งใหม่ มี 5 ขั้นตอนคือ

1. ขั้นของการทราบข่าว (awareness)
2. ขั้นของความสนใจในรายละเอียด (interest)
3. ขั้นของการประเมินผล (evaluation)
4. ขั้นของการทดลอง (trial)
5. ขั้นการยอมรับ (adoption)

ในการวิจัยนี้ จะได้นำทฤษฎีดังกล่าวมาใช้วิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมตามลักษณะของตัวแปร และ สร้างกรอบในการวิจัยโดยสังเคราะห์ตัวแปรต่างๆจากแนวความคิดเกี่ยวกับที่อยู่อาศัยและแนวคิดพื้นฐานของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม มีปัจจัยต่างๆ เป็นโครงร่างที่จะกำหนดกรอบในการวิจัยดังนี้ คือ

ทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับ	ปัจจัยทางสังคมที่สนใจ	ลักษณะของที่อยู่อาศัย
การเปลี่ยนแปลงทางสังคม ทฤษฎีแวลลอมทางภูมิศาสตร์ ทฤษฎีตัวกำหนดทางเศรษฐกิจ ทฤษฎีโครงสร้างและหน้าที่ ทฤษฎีที่ว่าด้วยสาเหตุ ทฤษฎีที่ว่าด้วยกระบวนการ ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีความขัดแย้ง ทฤษฎีจิตวิทยาสังคม ทฤษฎีการยอมรับสิ่งใหม่	ระบบการก่อสร้าง ลักษณะการใช้สอย สถานะและการครอบครอง อาชีพ รายได้ ค่านิยม ความพึงพอใจ ความรู้และประสบการณ์	รูปแบบบ้าน วัสดุที่ใช้ ขนาดพื้นที่ ผังบริเวณ

การสร้างกรอบความคิดที่จะทำการวิจัย

ที่อยู่อาศัยในชนบท

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม

ตัวแปรที่สนใจ

ลักษณะของที่อยู่อาศัย	รูปแบบบ้าน	แบบดั้งเดิม		จำนวนผู้อยู่อาศัยในบ้าน	
		แบบประยุกต์			
		แบบสมัยใหม่			
	วัสดุที่ใช้	วัสดุพื้นฐานของท้องถิ่น			<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px auto;">สถานภาพในสังคม</div> สถานภาพของผู้อยู่อาศัย อาชีพของผู้อยู่อาศัย
		วัสดุทั่วไปจากร้านค้า			
		วัสดุที่ต้องสั่งพิเศษ			
ขนาดบริเวณพื้นที่ *					
ผังบริเวณและการเข้าถึง **					
ลักษณะการใช้สอย	ใช้เฉพาะการพักอาศัย			รายได้โดยรวมของครอบครัว	
	ใช้ประโยชน์อื่นๆ	ใช้ในการประกอบกิจการอาชีพ			
		ใช้ในกิจกรรมอื่น ๆ *** (กิจกรรมอื่นๆที่ไม่ใช่การอาชีพ)			
ระบบการก่อสร้าง	สร้างเองโดยใช้แรงงานตนเองหรือเพื่อนบ้านช่วย			ถิ่นฐานและการโยกย้ายของผู้ครอบครอง ค่านิยมและทัศนคติที่เกี่ยวข้อง <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px auto;">บทบาททางสังคม</div>	
	ว่าจ้าง	ผู้รับเหมาก่อสร้างดำเนินการ			
		ช่าง/ แรงงาน	ในท้องถิ่น		
			จากภายนอก		
ารครอบครอง	ครอบครองในฐานะเจ้าของ			<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; width: fit-content; margin: 5px auto;">ค่านิยมของสังคม</div> ความรู้หรือประสบการณ์การสร้างบ้าน	
	ครอบครองในฐานะผู้เช่า				
	ครอบครองในฐานะเป็นผู้อยู่อาศัย				